

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ В МОЛОДІ З РІЗНИМ РІВНЕМ АЛЬТРУІЗМУ

RESEARCH OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN YOUTH WITH DIFFERENT LEVELS OF ALTRUISM

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей прояву агресивності в молоді з різним рівнем альтруїзму. Проведено теоретичний аналіз феномена альтруїзму, що розглядається в роботі як складний біосоціопсихологічний феномен, сутність якого полягає в реалізації індивідом діяльності на користь інших людей, сприянні задоволенню їхніх потреб за рахунок специфічного самозречення. Розкрито зміст феномена альтруїзму в різних галузях наукового знання, зокрема етіології, філософії, психології. Проаналізовано особливості визначення альтруїстичної мотивації. Висвітлено зміст поняття агресивності, проаналізовано підходи до пояснення особливостей формування цієї особистісної властивості, сутність якої характеризується схильністю застосовувати агресію з метою вирішення різноманітних проблем. Відповідно до мети роботи, здійснено дослідження з використанням спеціально підбраного психодіагностичного інструментарію. На першому етапі виявлено рівень альтруїзму серед досліджуваних, що дало змогу поділити вибірку на III підгрупи відповідно до наявного рівня альтруїзму. На другому етапі в ході порівняльного аналізу досліджено особливості схильності до прояву агресивності. Аналіз отриманих емпіричних даних показав, що молодь із високим рівнем альтруїзму меншою мірою схильна до прояву агресивності, ніж молодь із середнім рівнем альтруїзму, яка, зі свого боку, характеризується меншою агресивністю, ніж молодь із низьким рівнем альтруїзму. Установлено, що серед досліджуваних із високим рівнем альтруїзму виявлено найбільшу кількість миролюбних осіб, а серед учасників дослідження з низьким рівнем альтруїзму спостерігається найбільша кількість осіб, схильних до продукування агресії та деструктивних реакцій. У висновках із проведеного дослідження відзначено, що між рівнями альтруїзму й агресивності спостерігається негативний зв'язок, сутність якого полягає в тому, що молодь із високим рів-

нем альтруїзму є менш схильною до прояву агресивності, ніж молодь із низьким рівнем альтруїзму.

Ключові слова: альтруїзм, альтруїстична поведінка, агресія, агресивність, молодь.

The article presents the results of an empirical research of aggressive behavior in young people with different levels of altruism. A theoretical analysis of altruism was conducted. The phenomenon of altruism was revealed in various scientific fields, such as etiology, philosophy, psychology etc. Altruism is considered a complex biosociopsychological phenomenon, which consists in an individual's desire to direct certain activities at the benefit of other people in order to help them meet their needs using specific self-denial. The essence of aggressiveness was described as well. Moreover, the causes of this trait were analyzed, the essence of which is manifested in the tendency to use aggression for solving different personal issues.

Specially selected psychodiagnostic tools were implemented in order to fulfill the purpose of the study. The first stage involved the investigation of altruism level among research subjects, which allowed to divide the sample into III subgroups according to the existing level of altruism. The second stage identified the peculiarities of tendency to show aggression in young people with different levels of altruism. Analysis of the obtained empirical data showed that young people with high level of altruism are less predisposed to aggression than youth with a medium level of altruism, who in their turn are less aggressive than young people with a low level of altruism. The highest number of peaceful individuals were found among people with a high level of altruism, while the biggest number of persons, who are prone to showing aggression and negative reactions, was observed among the people with a low level of altruism. The study concluded that there is a negative correlation between levels of altruism and aggression, which means that young people with high levels of altruism are less prone to aggression than youth with low levels of altruism.

Key words: altruism, altruistic behavior, aggression, aggressiveness, youth.

УДК 316.627

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.32>

Пузь І.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Дударенко А.А.

здобувач вищої освіти спеціальності
«психологія»
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Постановка проблеми. Загальновідомо, що, перебуваючи в процесі безперервної взаємодії із середовищем, особистість щомиті піддається впливу значної кількості різноманітних подразників, котрі незалежно від рівня усвідомлення людиною їх сутності спонукають її до певного типу реагування. Тип реакції залежить не лише від особливостей стимулу, а й від умов поточної ситуації та внутрішніх характеристик особи. Саме тому вивчення особливостей поведінки передбачає необ-

хідність урахування не звичайної сукупності, а цілісної системи взаємопов'язаних факторів.

Розповсюдження агресивних поведінкових тенденцій становить особливу небезпеку для розвитку індивіда в молодому віці, оскільки загальновідомо, що період молодості розкриває перед відносно сформованою особистістю практично невідомий горизонт подальшої життєдіяльності, що пов'язано з необхідністю обирати майбутню професію, адаптуватися до незнайомих умов у нових колективах,

приймати нові соціальні статуси та відповідні соціальні ролі, що зумовлює появу не тільки нових обов'язків, а й можливостей. Наявність такої ситуації розвитку вимагає від молодшої людини максимальної мобілізації особистісного потенціалу. Систематичне продукування деструктивного агресивного впливу, спрямованого на оточуючих, може викликати захисну реакцію з їхнього боку, зокрема призвести до остракізму агресора, тобто своєрідного виключення з контексту суспільної взаємодії, що перешкоджає повноцінному функціонуванню індивідуума як особистості та призводить до порушення процесу подальшої соціалізації. Саме тому на особливу увагу заслуговує припущення, що одним із можливих варіантів усунення прояву надмірної агресивності є прищеплення альтернативних мотиваційних програм, серед яких провідне місце належить альтруїзму, що виявляється в реалізації діяльності на користь інших людей і сприянні задоволенню їхніх потреб за рахунок специфічного самозречення. Варто зазначити, що натеper у молодіжному середовищі феномен альтруїзму не має особливого поширення, оскільки більшість молодих людей не вважають доречним відносно безкорисливо сприяти задоволенню потреб оточення. Отже, з огляду на вищевикладене, стає зрозумілим, що проблема дослідження взаємозв'язку феномена альтруїзму з проявом агресивності в осіб молодого віку є не лише актуальною з теоретичного погляду, а й характеризується практичною значущістю, адже саме молоде покоління є потенціалом розвитку країни, тому важливою стає необхідність створення оптимальних умов для гармонійного функціонування цієї вікової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема агресивності висвітлюється в роботах таких науковців, як Ю. Андреев, А. Бандура, А. Басс, Р. Берон, Є. Ільїн, О. Коломієць, К. Лоренц, Д. Маєрс, Т. Перевознюк, Д. Річардсон, З. Фрейд, Е. Фромм, Х. Хекхаузен та інші.

Дослідженню феномена альтруїзму присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема це роботи У. Гамільтона, А. Гоулднера, В. Дольника, В. Дорожкіна, І. Ейбл-Ейбсфельдта, О. Конта, Р. Малиношевського, А. Протопопова, Р. Трайверса, А. Швейцера, А. Шопенгауера, К. Хорні, О. Фельдмана й інших.

Постановка завдання. У дослідженні поставлено завдання провести теоретичний аналіз феномена альтруїзму та агресивності, а також емпірично дослідити особливості прояву агресивності в молоді з різним рівнем альтруїзму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен альтруїзму традиційно розглядається крізь призму трьох науко-

вих сфер: етології, філософії та психології. Оскільки дані етологічної науки практично не містять опису психологічних механізмів альтруїстичної поведінки, то в психології вони зазвичай застосовуються лише опосередковано. У філософії поняття альтруїзму досліджують з погляду етичних принципів поведінки. У межах психологічної науки під час вивчення цього феномена сформовані три основні теоретичні парадигми: 1) альтруїзм як установка та елемент спрямованості особистості, що виникає в процесі діяльності людини, а також як механізм реалізації специфічних альтруїстичних емоцій і мотивів у контексті кооперативної міжособистісної взаємодії; 2) альтруїзм як соціально-психологічна модель поведінки, що базується на загальнолюдських нормах і регулює процес взаємного обміну; 3) альтруїзм як механізм захисту слабкого Его суб'єкта [7]. Варто зазначити, що в усіх вищевказаних підходах відсутнє єдине розуміння поняття альтруїстичного акту, а феномен альтруїзму в більшості випадків тлумачиться згідно з етичними нормами конкретних культур, що й спричинило появу тенденції до сприймання цього явища як виключно моральної форми поведінки. Альтруїзм найчастіше ототожнюється з добротою, безкорисливістю.

Аналіз наукової літератури дає змогу тлумачити альтруїзм як складний біосоціопсихологічний феномен, сутність якого полягає в реалізації індивідом діяльності на користь інших людей, сприянні задоволенню їхніх потреб за рахунок специфічного самозречення. Класичні концепції альтруїзму розглядають це явище або як біологічний феномен, якому притаманний уроджений інстинктивний характер (етологічний підхід), або як культурно-соціальний феномен, що входить до складу більш комплексної моральної поведінки (філософські, релігійні та частина соціальних теорій походження альтруїзму), або як феномен, пов'язаний зі спрямованістю особистості, установками, особливостями емоційної сфери та специфікою взаємозв'язку між різними психічними інстанціями (психологічний погляд на альтруїзм) [6].

Варто наголосити, що в процесі дослідження проблеми альтруїзму виникають певні труднощі, пов'язані з пошуком і визначенням специфічної альтруїстичної мотивації. Так, представники глибинного підходу в психології стверджують, що специфічної альтруїстичної мотивації не існує, оскільки альтруїзм являє собою особливу форму психологічного захисту, яка пов'язана з невротичною поведінкою суб'єкта. Чимало соціальних психологів також наголошує на реципрокному, тобто безкорисному, характері альтруїзму, а деякі вчені розглядають як один із альтруїстичних мотиваційних факторів навіть почуття страху [5].

На нашу думку, вирішення цієї проблеми насамперед потребує протиставлення альтруїзму не егоїстичним спонуканням, а агресивним імпульсам, оскільки обидві мотивації є продуктами психіки, що персоніфікується у формі «Я» суб'єкта, саме тому й альтруїзм, й агресивність можна вважати егоїстичними аспектами поведінки, що відображають, відповідно, соціальні сили притягання та відштовхування. Отже, альтруїстична поведінка завжди містить егоїстичний компонент, який не має впливати на оцінку рівня альтруїстичності відповідного вчинку.

Загальновідомо, що агресія являє собою фізичну або вербальну вмотивовану деструктивну форму поведінки, що суперечить нормам співіснування людей, оскільки це поняття охоплює велику кількість різних дій, що порушують фізичну та психічну цілісність конкретного індивіда або соціальної групи, завдають матеріальної шкоди, перешкоджають реалізації намірів інших осіб, протидіють їхнім інтересам або знищують їх [1; 3].

Агресивність – це властивість особистості, що полягає в схильності застосовувати агресію з метою вирішення різноманітних проблем. Деякі вчені тлумачать агресивність як уроджену фізіологічну потребу в скоєнні агресивних вчинків [8; 9; 12]. Інші дослідники вважають, що агресивність – це природна реакція на фрустрацію, що являє собою психічний стан, який виникає в разі появи непереборної перешкоди на шляху до задоволення певних потреб, тобто в разі руйнування задумів [5; 10].

Деякі дослідники (Ю. Андреев [1], Т. Перевознюк [11]) розглядають агресивність як результатом навчання. Так, спостерігаючи за поведінкою оточуючих і відзначаючи її наслідки, людина засвоює агресивні навички, оскільки за певних обставин вони можуть привести до позитивних наслідків. Соціальне навчання агресивності відбувається під впливом родини, субкультури, засобів масової інформації та інших чинників.

Агресивність також можна розглядати як інтегральну властивість особистості, що поєднує такі риси, як мстивість, напористість (прагнення нав'язати власну волю оточуючим), непоступливість (прагнення наполягти на своєму), нетерпимість до думки інших людей, безкомпромісність (небажання йти на взаємні поступки), а також конфліктність, що складається з дратівливості, образливості й підозрливості [13].

Відповідно до висунутих завдань статі, нами проведено емпіричне дослідження особливостей прояву агресивності в молоді з різним рівнем альтруїзму. Дослідження здійснено на базі навчальної лабораторії кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса серед студентів філоло-

гічного й економічного факультетів. Загальна кількість вибірки досліджуваних становила 53 особи. Середній вік учасників дослідження становив 20 ± 3 роки. Дослідження проведено в груповій формі. На початку дослідження всіх учасників проінформовано про мету дослідження та отримано згоду на участь у ньому.

Як психодіагностичний інструментарій нами використано методику визначення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» (автори Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов); тест «Альтруїзм-егоїзм» (автор Є. Ільїн); методику оцінювання агресивності і стосунках А. Ассінгера; методику діагностики агресивних і ворожих реакцій А. Басса й А. Дарки. Статистична обробка отриманих даних відбувалася за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона.

На першому етапі дослідження нами діагностовано рівень альтруїзму серед учасників. Так, за результатами методики визначення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» (автори Н. Фетіскін, В. Козлова, Г. Мануйлов), у 15,1% досліджуваних виявлено високий рівень альтруїзму, що свідчить про наявність у них вираженої готовності реалізувати діяльність на користь інших людей, чуйно ставитися до потреб оточення та сприяти їх задоволенню за рахунок своєрідної відмови від особистих інтересів. У 60,4% досліджуваних виявлено середній рівень альтруїзму, що свідчить про наявність у цих осіб здатності здійснювати вчинки на користь собі, ураховуючи при цьому інтереси оточення, а також уміння оцінювати ситуацію з погляду іншої людини та прогнозувати ймовірний розвиток подій, що являє собою важливе підґрунтя для формування реципрокних стосунків, які базуються на взаємному обміні певними ресурсами. У 24,5% учасників дослідження виявлено низький рівень альтруїзму, що вказує на турботу про власне благополуччя й ігноруванням бажань оточуючих, домінуючими факторами в структурі мотиваційної сфери цих індивідів є фактори, які безпосередньо пов'язані з набуттям індивідуальної вигоди.

За результатами тесту «Альтруїзм-егоїзм» (автор Є. Ільїн) нами отримано майже схожі результати. Так, високий рівень альтруїзму виявлено у 18,9% досліджуваних, середній рівень альтруїзму – у 60,4% досліджуваних, низький рівень альтруїзму – у 20,7% досліджуваних.

Ураховуючи специфіку мети дослідження, вибірку досліджуваних ми поділили на три підгрупи відповідно до рівня альтруїзму: до першої (I) підгрупи ввійшло 8 студентів з високим рівнем альтруїзму, до другої (II) підгрупи – 32 студенти із середнім рівнем альтруїзму, до третьої (III) підгрупи – 13 студентів із низьким рівнем альтруїзму. Подальше оцінювання представлених результатів здійснено у вигляді

порівняльного аналізу показників серед досліджуваних трьох підгруп.

Згідно з отриманим результатом за методикою оцінювання агресивності в стосунках А. Ассінгера, серед досліджуваних I підгрупи у 25,0% учасників виявлено помірний рівень агресивності. Таким особистостям у межах норми притаманний достатній ступінь вираження самовпевненості й честолюбства (прагнення до слави), що зазвичай позитивно впливають на процес досягнення успіху. Варто зазначити, що в 75,0% досліджуваних із високим рівнем альтруїзму не виявлено схильності до агресивного реагування, що може бути наслідком миролюбності або ж свідчити про наявність у таких індивідів нерішучості й невпевненості у своїх силах. Серед учасників II підгрупи миролюбність притаманна 65,6% досліджуваним, а 31,3% опитуваних із середнім рівнем альтруїзму продемонстрували помірний рівень схильності до агресивної поведінки. Серед учасників III підгрупи помірний рівень агресивності виявлено в 46,2% досліджуваних, при чому агресивним реакціям 7,7% осіб із низьким рівнем альтруїзму притаманний деструктивний характер, сутність якого полягає в поєднанні недостатньо обдуманих вчинків зі схильністю до реалізації запеклих дискусій. Варто зауважити, що серед досліджуваних II підгрупи подібне явище спостерігається лише в 3,1% опитуваних, а учасникам I підгрупи взагалі не притаманна тенденція до деструктивного перебігу прояву агресивності.

Отже, узагальнюючи отримані результати, можемо зробити висновок, що серед досліджуваних із високим рівнем альтруїзму виявлено найбільшу кількість миролюбних осіб з-поміж усієї вибірки, а серед учасників дослідження з низьким рівнем альтруїзму спостерігається найбільша кількість осіб, схильних до продукування агресії та деструктивних реакцій.

Для більш глибокого аналізу особливостей прояву агресивності і студентів з різним рівнем альтруїзму нами використано методику визначення рівня агресивності А. Басса й А. Дарки. Цей опитувальник дає змогу оцінити схильність до прояву різних видів агресії за допомогою окремих шкал. Так, 50,0% учасників дослідження з високим рівнем альтруїзму (I підгрупа) продемонстрували нормальний рівень агресивності, а у 12,5% представників цієї підгрупи виявлено гіпертрофованій рівень агресивності, сутність якого полягає в надмірній схильності до продукування фізичної або вербальної агресії, котра, як правило, не відповідає вимогам конкретної ситуації. У 37,5% осіб із високим рівнем альтруїзму чітко вираженої поведінкової тенденції до агресивного реагування не спостерігалось, що може свідчити або про їхню миролюбність, або про низьку оцінку власних

спроможностей. Варто зазначити, що в більшості учасників дослідження з високим рівнем альтруїзму (87,5%) виявлено нормальний рівень ворожості, а для 12,5% опитуваних, що входять до складу цієї підгрупи, характерним є високий ступінь вираження цієї особистісної орієнтації (як правило, таким індивідам притаманні образливість, підозрливість і негативне ставлення до оточення загалом). Також варто додати, що в 75,0% осіб із високим рівнем альтруїзму виявлено схильність до переживання почуття провини.

У 65,6% учасників дослідження із середнім рівнем альтруїзму (II підгрупа) виявлено нормальний рівень агресивності, у 3,1% досліджуваних – гіпертрофованій, а 31,3% представників цієї підгрупи характеризуються миролюбністю. Більшість опитаних із середнім рівнем альтруїзму продемонструвала нормальний рівень ворожості; у 34,4% досліджуваних виявлено гіпертрофованій рівень вираження цієї риси, а серед 6,3% представників відповідної підгрупи схильних до ворожості осіб не спостерігалось. Варто зауважити, що учасники дослідження із середнім рівнем альтруїзму демонструють меншу схильність до переживання почуття провини, аніж досліджувані з високим рівнем альтруїзму.

Серед досліджуваних із низьким рівнем альтруїзму (III підгрупа) виявлено, що 69,2% учасникам притаманний нормальний рівень агресивності, а решту представників цієї підгрупи можна ідентифікувати як миролюбних. Також серед осіб із низьким рівнем альтруїзму в більшості досліджуваних (76,9%) виявлено нормальний рівень ворожості, проте у 23,1% опитуваних ця якість характеризується надмірним рівнем вираження. Варто зазначити, що в представників цієї підгрупи спостерігається найменша схильність до переживання почуття провини з-поміж усіх учасників дослідження.

Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона дав змогу виявити, що показники рівня агресивності, отримані за методикою А. Ассінгера, утворюють слабкий негативний зв'язок із результатами методики визначення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» (автори Н. Фетіскін, В. Козлова, Г. Мануйлов) ($r = -0,14322$), а з результатами запропонованої Є. Ільїним тестом «Альтруїзм-егоїзм» – помірний негативний зв'язок ($r = -0,36823$). Це може свідчити про існування своєрідної закономірності, сутність якої полягає в зменшенні ступеня агресивності особистості при зростанні рівня її альтруїзму.

Отже, аналіз отриманих емпіричних даних показав, що в молоді з різним рівнем альтруїзму існують певні характерні відмінності в прояві агресивності. Так, досліджувані з високим рівнем альтруїзму меншою мірою схильні

до прояву агресивності, ніж досліджувані із середнім рівнем альтруїзму, які, зі свого боку, характеризуються меншою агресивністю, ніж досліджувані з низьким рівнем альтруїзму.

Висновки з проведеного дослідження.

На підставі теоретичного аналізу літературних джерел, а також емпіричного дослідження можна зробити висновки, що альтруїзм являє собою складний феномен. Зазвичай конкретний прояв альтруїстичної поведінки являє собою амбівалентне поліетичне явище, що не завжди можна однозначно оцінити з позиції фіксованої моралі, тобто альтруїстичний вчинок може мати як просоціальний, так й асоціальний характер, проте за будь-яких обставин він залишатиметься проявом альтруїстичної поведінки. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що між рівнями альтруїзму та агресивності спостерігається негативний зв'язок, сутність якого полягає в тому, що молодь із високим рівнем альтруїзму є менш схильною до прояву агресивності, ніж молодь із низьким рівнем альтруїзму.

Перспектива подальших досліджень полягає в усебічному дослідженні феномена альтруїзму, а також у розробленні й упровадженні соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на формування альтруїстичної поведінки в молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Ю.С. Причины возникновения подліткової агресії в сучасному середовищі. *Теоретичні*

аспекти девіантної поведінки. 2014. № 5 (288). С. 148–157.

2. Березка С.В. Причины та види агресивної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 85–89.

3. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 352 с.: ил.

4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.

5. Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения. Санкт-Петербург : Питер, 2014. 368 с.: ил.

6. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 576 с.: ил.

7. Ильин Е.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 304 с.: ил.

8. Кейсельман В.Р. Грани альтруизма. Киев : Ваклер, 2016.

9. Коломієць О.Г. Психологія агресивності: соціальний контекст. *Гілея : науковий вісник*. 2015. Вип. 92. С. 292–297.

10. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 512 с.: ил.

11. Перевознюк Т.О. Концептуальний аналіз проблеми корекції агресивної поведінки. *Молодий вчений*. 2014. № 1 (04). С. 106–109.

12. Руденко Л.М. Детермінанти виникнення агресивної поведінки. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Психологія»*. 2012. Вип. 19 (1). С. 231–242.

13. Саннікова О.П., Ульянова Т.Ю. Співвідношення показників конфліктності та агресивності. *Наука і освіта*. 2014. № 2. С. 45–50.